
**БЪЛГАРСКАТА АДМИНИСТРАЦИЯ ВЪВ
ВАРДАРСКА МАКЕДОНИЯ ПРЕЗ 1941 – 1944 Г.
И СЪДБАТА НА ЕВРЕЙСКОТО НАСЕЛЕНИЕ**

СПАС ТАШЕВ

На 13 февруари 1941 г. премиер-министърът на Кралство Югославия Драгиша Цветкович заедно с министърът на външните работи Александър Цинцар-Маркович, по време на официалното си посещение в Германия, получават настойчива покана от Йоаким фон Рибентроп и Адолф Хитлер Югославия да се присъедини към силите на Оста. На 25 март 1941 г. Кралство Югославия официално се присъединява към Тристранния пакт.

На 27 март 1941 г. генерал Душан Симович извършва военен преврат и малолетният крал Петър II е провъзгласен за нов държавен глава. Независимо, че Белград официално не напуска Тристранния пакт, превратът е възприет от Хитлер като антигермански акт и на 6 април 1941 г. германските войски нападат Югославия, а на 17 април 1941 г. Върховното командване на югославската армия подписва капитулацията. В Сърбия е установено германско военно управление. Правителството начело с ген. Д. Симович и крал Петър II бяга в Лондон, а на 1 май 1941 г. е формирано ново временно югославско правителство начело с началника на белградската полиция Милан Ачимович. На 29 август 1941 г. е създадено правителство на националното спасение на Милан Недич – бивш началник на югославския Генерален щаб и министър на армията и флота на Кралство Югославия.

Тъй като през този период България вече се е присъединила към Тристранния пакт и е съюзник на Германия, нейната територия е използвана като плацдарм за германските войски, но дипломатическите отношения между България и Югославия до подписването на капитулацията не са прекъснати и български войски не участват във военните действия.

Германските войски проникват на територията на Вардарска Македония още през първия ден на военните действия, а на 7 април влизат в главния град Скопие. От гледна точка на международното право от значение е принципът на първата окупация. Според международните конвенции за водене на война и по силата на подписаната капитулация, Германия е отговорен временен суверен на тези територии до края на войната.

Към югославското население Германия се отнася като към поданици на победена държава. С разполагането на нацистката армия на югославска територия започва действието на т.н. айнзац групи, известни още като мобилни наказателни групи към Главното управление за сигурност на Райха начело с Адолф Айхман. Изпратената от Берлин група е наречена Айнзац група за Югославия (einsatzgruppen für Jugoslawien). Седалището на Айнзац групата за Югославия е в Белград и от там се командват подразделенията в други градове, сред които и Скопие.¹

Само за три дни, от 7 до 9 април 1941 г. германската армия събира стоките от почти всички еврейски дюкяни в Скопие.² През този кратък период антиеврейската политика във Вардарска Македония е възложена на Теодор Данекер, дотогавашен германски генерален консул в Скопие.

След влизането на германците в Скопие започва разоръжаването на югославската полиция и жандармерия. Няколко дни след това обаче германските военни власти започват да превъоръжават представителите на югославската полиция и жандармерия. Запазена е и структурата на югославската административна власт, която дори издава заповед да бъдат смъкнати от къщите издигнатите спонтанно български знамена.³ Югославската скопска общинска управа начело с кмета Йованович функционира до 26 април 1941 г., когато

¹ Матковски, А., Трагедията на Евреите од Македонија, Скопје 1962, с. 37–38

² Пак там, с. 36

³ Показания на Спиро Китинчев пред ОЗНА, Скопие, 09.04.1945, в: Българското управление във Вардарска Македония (1941 – 1944), Документален сборник, София 2011, с. 407 – 408

администрирането на Вардарска Македония е поето от българската гражданска администрация.

Нуждата от освобождаването на немските войски с цел тяхното прехвърляне на изток към СССР става причина Вардарска Македония да бъде отстъпена за администриране от България. Навлизащите български войски нямат самостоятелно командване. В известие от 23 април 1941 г. командващият германската армия ги разглежда като „подчинени (на немското командване, б.м.) български сили”.⁴

Установяването на българската администрация във Вардарска Македония става на основание на спогодбата Клодиус–Попов⁵, подписана на 24 април 1941 г. и в нея се уточнява статута на „завзетата от България част на бившата югославска държава”. От текста на спогодбата се вижда, че българското правителство поема само задължения, които гарантират правата на германците в окупираните Македония и Моравско, които са наречени „отстъпени (от Германия, б.м.) на България области”. За условия, при които ще става това „отстъпване”, за правата на България върху тези области и т.н. нищо не е казано, освен, че те ще бъдат оформени след края на войната. Спогодбата гарантира „присъствието на германски войски в тези области”, чиято издръжка се поема от България.⁶

Анализът на текста на спогодбата Клодиус–Попов показва, че Германия я подписва в качеството си на отговорен временен суверен на тези територии и че за да гарантира тези си права, тя запазва германското военно присъствие във Вардарска Македония.

След първоначалната еуфория в България през 1941 г., ръководните фактори в София все по-ясно си дават сметка, че въпросът с Македония не е решен. Изключително ценни са спомените на ген. Васил Бойдев, командващ V българска армия в Македония. Той описва речта на цар Борис III на 3 октомври 1942 г. в Скопие по следния начин:

„Царят се яви на балкона. След като благодари за топлото гостоприемство, той завърши краткото си слово със следните думи:

- Желая щото в бъдещото устройство на света Македония да намери своето достойно място.

Той не каза нищо за обединението ѝ с България и това направи лошо впечатление на всички. Когато се връщаме в салона, аз му обясних – тия думи няма да се харесат на македонците. Той обаче заповяда аз да напиша уводната статия в македонския вестник „Независима Македония”⁷, без да променям нито дума от неговата реч. Нареди също така

---

⁴ Стојчевски, Ѓорѓи, Неколку германски документи од окупацијата на Македонија од 1941 и 1943 год.; В: Гласник на институтот за национална историја, Скопје, јануари-април 1988, с. 156

⁵ Спогодбата дори няма заглавие и е подписана од Карл Клодиус – зам.началинк на оддел трговска политика при вншното министерство на Райха. Од българска страна е преподписана од Иван Попов – вншен министер на България през 1940–1942 г.

⁶ ЦДА, Ф 176К, оп. 8, а.е. 967

⁷ Името на вестника е сгрешено. Става въпрос за в. „Целокупна България”. В броя на вестника од 6 октомври 1942 г. наистина съществува уводна статия със заглавие „Царските слова”, подписана од ген. – майор Васил Бойдев. В неа думите на цар Борис III са представени по следния начин: „Македония, тая многострадална земя, която винаги е носила факела на българщината, при щастливото и благоденствуващо развитие на общото Отечество, ще намери онова място, което заслужава... в бъдещото развитие на нашето Отечество да намерите онзи културен напредък и разцвет”. От условностите и използването на бъдеще време од царя, наистина може да се направи извода, че според него въпросът за Македония не е решен, а разговорът между него и ген. Бойдев наистина се е състоял.

да предам на журналистите написаното от мене и за другите вестници. От всичко това разбрах, че и той вече на вярваше каква ще е бъдещата участ на тази изстрадала страна”.⁸

От страна на хитлеристка Германия още през 1943 г. е лансирана идеята българската администрация да бъде отстранена и да се обяви създаването на независима Македония. В едно донесение до Абвера⁹ от 28 септември 1943 г. относно ситуацията в Македония се казва: „Стремежът за независимост има за цел пълна автономия на македонския народ в състава на една южнославянска държава... Германия се надява на реализация на идеята само в случай, че българската войска не вземе активно участие в сегашната война. Предполага се, че в този случай Райхът ще се освободи от политическите ангажименти спрямо България и ще може да задоволи желанията на македонците. Иначе реализирането ще трябва да се осъществи със сила в рамките на българската държава”.¹⁰ Този документ потвърждава, че съдбата на Македония през този период е изцяло под германски контрол, като Хитлер дори е готов да употреби сила срещу България, за да отстоява своите интереси.

Изключително показателен е факта, че независимо че в началото на септември 1944 г. българската армия и администрация се изтеглят от Вардарска Македония, там остават да функционират германските окупационни власти, установили се още през април 1941 г. Едва след изтеглянето на хитлеристките войски през ноември 1944 г. се установява новата югославска власт.¹¹ Този факт потвърждава извода, че действителният окупатор на областта е Германия.

На 26 април 1941 г. назначеният за областен директор на Скопска област Антон Козаров издава заповед № 1, в която се казва, че „днес – 26 април 1941 г. в района... се установява редовна гражданска, административна и официална власт на царство България... В така установената област от днес влизат в сила всички граждански и административни закони на царство България. Всички граждански, административни и полицейски власти, действали до днес, престават да функционират... Приканвам населението да запази пълно спокойствие, ред и да продължава своята стопанска дейност, като даде пълна и безрезервна подкрепа на установената гражданска, полицейска и общинска власт”.¹²

Тук като специфична българска власт трябва да бъде посочено и установяването на българска църковна власт, защото до 1947 г. Българската православна църква е част от държавата и на обгрижваното от нея население се издават църковни документи (кръщелни свидетелства, венчални свидетелства и др.), които по това време се използват от българската държавна администрация.

Никъде в заповедта на областния директор не се говори, че Вардарска Македония се присъединява към България. Изрично е посочено, че там само се установява българска гражданска, административна и официална власт. Това, което правителството в София се опитва да представи като национално обединение, не е признато от нито една държава по света, в това число и самата Германия.

В различни германски издания от този период тези земи не са посочени като част от България, а само като намиращи се „под българска администрация”¹³ или като „германска

⁸ Бойдев, В., От поручик до генерал. Спомени. София 2012, с. 243

⁹ Абвер – германска организация за военно разузнаване.

¹⁰ Третиот Рајх и Македонија... , Скопје 1996, с. 98

¹¹ Главният град на Вардарска Македония – Скопие, е освободен на 13 ноември 1944 г.

¹² В. „Македония”, бр. 2, Скопие, 3 май 1941 г.

¹³ Виж например Das Reich, Berlin, 18.10.1942

окупационна зона, придадена за администриране на България”.¹⁴ Това е причината Германия да запази своето присъствие в Македония, което на практика води до съществуването на две паралелни власти¹⁵, взаимоотношенията между които на моменти стига до скрит антагонизъм. Така например в официално сведение до Централното управление на Дирекцията на полицията в София от 31 май 1941 г. за положението в Битолска и Скопска област се казва: „Какво правят германците? Съществува организация, която се грижи за плячката, за събиране всички материали, за събиране повредени машини, бойни припаси, оръжие и пр. Съществува и друга негласна организация, която вечер обгражда улици, спира камиони пред магазините и товари стоки, каквито може и пожелае. Влизат отделни войници, снемат цели топове, не един, не плащат – излизат; други влизат, плащат само за спомен. Германската марка – тя е в ход, но с изгледи дали ще се обменя. И под тоя страх магазините в големите градове, след като са разграбени, сега стоят заключени и от тях не се продава, защото казват: „Те грабят”. Това обстоятелство е принудило населението да търси подкрепата на нашата (българската, б.а.) полицейска власт... А едни германски части заминават, други идват на почивка, повтарят вчерашното и краят не се вижда”.¹⁶

Данните сочат, че хитлеристки войски пребивават във Вардарска Македония през целия период от април 1941 г. до изтеглянето им през октомври 1944 г. Така например в нота на американския генерален консул в Истамбул от 7 август 1943 г. се съобщава, че „между Гевгели и Скопие нашият информатор е видял пет или шест влака с германски войници”.¹⁷ Според информация на германското военно аташе в София от юли 1944 г., броят на немските войници в България през юни 1944 г. е 20 924, а през юли 1944 г. е 22 021.¹⁸ Повечето от тях са дислоцирани в „новите земи”.

Тази особена ситуация на двувластие е отразена и в македонската историография. Тя е категорична, че „покрай българските въоръжени сили (в Македония, б.м.), съществуват и германски единици, команди и полиция... Целият германски военен и полицейски апарат в Македония се меси в работите на българските... власти”.¹⁹

Независимо от това двувластие, една голяма част от населението на Вардарска Македония приема станалите промени като свое освобождение. Интересно е да се видят тези събития през погледа на местните евреи. Ето какво пише Аврам Садикарио от Битоля: „Когато германците дойдоха, улиците бяха пусати, някои хора се съпротивляваха, но всички бяха убити. Просто ей така. Германците бяха в Битоля много кратко време, преди

¹⁴ Попов, ген-лейтенант, Дейност на българското главно командване през Втората световна война, София 1993.

¹⁵ Съществуването на двете паралелни български и германски власти не може да бъде оприличено на класически кондоминиум, подобен на установеният през 1918 г. между Германия, Австро-Унгария, Турция и България кондоминиум над Северна Добруджа. При кондоминиума има равна или договорена отговорност на отделните власти, докато във Вардарска Македония след април 1941 г. отговорен временен суверен е Германия, а България само администрира областта.

¹⁶ Българското управление във Вардарска Македония (1941 – 1944), Документален сборник, София 2011, с. 47

¹⁷ Kitroeff, Alexandros, Documents: The Jews in Greece 1941 – 1944 – Eyewitness Accounts, В: Journal of the Hellenic Diaspora, Vol. XII, Pella Publishing Company, New York 1985–10, p. 20

¹⁸ Третиот Рајх и Македонија 1941 – 1945 (документи), Скопје 1996, с. 121

¹⁹ Историја на македонскиот народ, т. 3, Скопје 1969, с. 283. Същият абзац фигурира и в съкратеното издание от 1988 г., което говори за трайна констатация в македонската историография по този въпрос.

българите да дойдат и да окупираат Битоля. Възрастните македонци ги приветстваха като освободители. Те смятаха, че с българите са един народ”.²⁰

Преди германското нападение над Югославия през април 1941 г., броят на евреите във Вардарска Македония е както следва:²¹

Населено място	Бр. еврейски семейства	Общ брой
Скопие	1181	3795
Битоля	810	3351
Щип	140	551
Велес	2	8
Куманово	7	13
Гевгелия	3	11
Крива паланка	1	5
Други	6	28
ОБЩО	2150	7762

Смесената българо-германска юрисдикция влияе върху правния статут на македонските и беломорските евреи. Съгласно разпоредбите на ЗЗН, евреите във Вардарска Македония не следва да получат българско поданство. От документите на българската администрация през периода май 1941 – май 1942 г. личи, че българските власти нямат яснота по този въпрос. В сведението до Централното управление на Дирекцията на полицията в София от 31 май 1941 г. за положението в Битолска и Скопска област се казва, че „в гр. Битоля еврейската инородна група, съгласно сръбски официални данни, брой 3650 души”. Съгласно утвърдената практика, еврейското население е обект на наблюдение от отделение „Б” и то констатира, че „прояви сред еврейското малцинство не са забелязани”. Трябва да се отбележи, че в това сведение се съобщава, че еврейската община „е под полицейски контрол до влизането ѝ в разпоредбите на Соф(ийската) консистория”, а също така евреите не са споменати в раздела „Чужди поданици”.²²

Тази неяснота продължава и в началото на 1942 г. В доклад на областния полицейски началник в Скопие до дирекцията на полицията в София от 13 януари 1942 г. се съобщава, че бюрото за чужденци в цялата Скопска област е регистрирало 1142 лица, от които само две са бивши югославски поданици. Интересни са данните за разпределението на чужденците по народностен състав. От 1 май до 31 декември 1941 г. Скопие е било посетено от 1812 чужденци, от които 287 евреи. От тях 79 са напуснали Скопие. Понататък в доклада се съобщава, че „за същото време са постъпили 2295 декларации на лица от еврейски произход”.²³ От документа не става ясно като какви поданици се разглеждат лицата от еврейски произход.

Едва на 5 юни 1942 г. Министерският съвет в София утвърждава Наредба за поданството в освободените през 1941 година земи.²⁴ Съгласно нейния чл. 4, „Всички

²⁰ Спомените на Аврам Садикарио са записани през м. март 2005 г. в Скопие от Раquel Асиел и са публикувани в сайта на Центъра за изследване и документиране на Централна Европа (Central Europe Center for Research and Documentation) със седалище във Виена и Будапеща (<http://centropa.org>).

²¹ Матковски, А., Трагедията на..., с. 21

²² Българското управление във Вардарска Македония (1941 – 1944), Документален сборник, София 2011, с. 50 – 63

²³ Пак там, с. 151 – 153

²⁴ Държавен вестник, бр. 124, София, 10 юни 1942

югославски и гръцки поданици, от небългарски произход, които в деня на влизане тази наредба в сила, имат местожителство в освободените през 1941 година земи, стават български поданици... Тази разпоредба не се отнася до лицата от еврейски произход;“.

Интересен факт е, че в публикуваното на 24 юли 1942 г. Окръжно № 5347 за прилагане на Наредбата за поданството в освободените през 1941 година земи, въпреки че има специален раздел, в който е разгледано прилагането на чл. 4, никъде не се визират лицата от еврейски произход.²⁵ В специална забележка в Окръжно № 5347 е записан следният текст: „Да се има предвид, че с наредбата не се засягат лицата, местни жители, в освободените земи, които имат друго чуждо поданство (неюгославско или негръцко) – напр. италианско, турско, американско и др. Тези лица запазват и занапред поданството, което са имали при режима на югославската, респ. гръцката власт”.²⁶ В тази категория попадат и евреите чужди поданици, живеещи на територията на Вардарска Македония.

Неполучаването на българско поданство е основната разлика между евреите във Вардарска Македония и евреите в старите предели на България. Именно поради тази причина македонските евреи не попадат в групата на българските евреи. В документите на КЕВ „евреите от Македония и Беломорието” ясно са разграничени от „българските евреи”.²⁷

Към местните евреи важат разпоредбите на ЗЗН, но убийствата и физическите издевателства над тях спират, защото с установяването на българската администрация германските айнзац групи се изтеглят от Вардарска Македония. Под българска администрация Скопие дори става привлекателно за евреите от Белград. Много от тях, снабдени с редовно издадени български визи, се опитват да се преселят в Македония. Тези евреи идват напълно легално във Вардарска Македония с италиански пътни документи, „на които е положена входна виза от посолството на България в Сърбия”.²⁸ Въпреки това официално разрешение на българските власти, на гара Скопие идващите евреи са предупреждавани, че не могат да останат в града. Това се дължи на факта, че през целия период от април 1941 г. до октомври 1944 г. на гара Скопие има германска военна комендатура. Смесената българо-германска юрисдикция над „новите земи” позволява на нацистите веднага да организират връщането на голяма част от тези евреи в Югославия.

Македонският историк Глигор Тодоровски описва случай на депортиране на 47 евреи от Скопие по следния начин: „На 25 ноември 1941 година били изгонени значителен брой евреи от Скопие над 18-годишна възраст. Те били изгонени и натоварени в германски вагон, придружаван от германски и български полицаи”.²⁹ Отказването на правото на престой, независимо от издаването на официални български входни визи показва, че подобни акции във Вардарска Македония са германска инициатива, реализирани благодарение на смесената българо-германска юрисдикция над тази територия.

След завръщането на тези евреи в Югославия, те споделят съдбата на останалите свои сънародници. След събитията в Крагуевац през октомври 1941 г., хитлеристките войски провеждат редица наказателни акции срещу евреите и повечето от тях са избити още до края на 1941 г. Затова през 1942 г. Сърбия е обявена от нацистите за свободна от евреи. Когато в началото на 1942 г. се провежда конференцията Ванзее, за Сърбия са посочени

²⁵ Държавен вестник, бр. 161, София, 24 юли 1942

²⁶ Пак там

²⁷ виж например т. 2 от доклада на Ал. Белев до министъра на вътрешните работи Габровски от 04.02.1943 г.

²⁸ Тодоровски, Глигор, Нови податоци..., с. 75

²⁹ Пак там

едва 10 хиляди евреи. Това са основно останалите живи към момента евреи във Вардарска Македония и Поморавия сръбски поданици, защото в самата Сърбия легално пребиваващи евреи вече няма.

За разлика от окупираната от германците Сърбия, в администрираната от България Вардарска Македония текат напълно противоположни процеси. През 1942 г. Комисарството по еврейските въпроси изготвя сведения за броя на евреите. Съгласно тази информация, 4918 евреи живеят в Скопска област, а 3508 в Битолска област или общо 8426 евреи пребивават на територията на Вардарска Македония.³⁰ От съпоставянето на данните с тези от преди април 1941 г. е видно, че след установяването на българската администрация в двете области, броят на еврейското население само за една година се е увеличил с 664 души. Това явление само по себе си представлява изключителен интерес, защото в годините на Втората световна война България е единствената държава, в която се наблюдава увеличаване на броя на еврейското население. Данните показват, че подобно явление през 1941–1942 г. се наблюдава и в администрираната от България Вардарска Македония. Според А. Матковски това увеличение се дължи на миграционния прираст, тъй като през този период около 300 евреи са се преселили от окупираната от германците Сърбия във Вардарска Македония. Статистиката на българската Дирекция на полицията е, че точният брой на легално имигриралите евреи 287 души, от които обаче 79 впоследствие са напуснали областта, т.е. миграционното салдо е + 208 души. При това положение останалият прираст от 456 души се дължи именно на ражданията след установяването на българската администрация.

Засилването на германския натиск в края на 1942 г. и началото на 1943 г. за депортиране на евреите е свързано с промяната в геостратегическата обстановка. През този период става ясно, че Германия ще бъде напълно изтласкана от Северна Африка и възможността за съюзнически десант на Балканите е съвсем реална. В тези условия Хитлер издава Директива № 47 от 28 декември 1942 г., според която българските войски в Беломорието се подчиняват на немското командване срещу предполагаем англо-американски десант. В директивата се казва: „Ситуацията в Средиземноморския регион позволява възможни атаки срещу Крит и германските и италиански бази в Егейско море и Балканския полуостров в близко бъдеще. Тези атаки вероятно ще бъдат подпомогнати от въстания в западнобалканските държави... Командването (група армии Е) ще бъде пряко от мен (Хитлер, б.а.)... Въоръжените сили на нашите съюзници минават под тактическото командване на командващия генерал”. Изключително интересно е нареждането на Хитлер за организирането на командването в германската военна зона. В точка III.A.2.b. е записано, че „за района на бивша Сърбия” командването ще се осъществява от „командващия генерал в Сърбия”.³¹

Вардарска Македония е част от бивша Сърбия и според тази директива разположените там германски войски се командват от Белград. Това е така поради няколко причини. От една страна Вардарска Македония е коридорът, който свързва германската окупационна зона в Гърция и окупираната от Германия Сърбия. От друга страна основните противници на извършените промени след април 1941 г. са четническата организация на Дража Михайлович и комунистическата съпротива, начело с Й. Б. Тито, чиито действия се

³⁰ Шарланов, Д. проф. д-р, История на комунизма в България, София 2009, с. 559

³¹ Fuehrer Directives and Other Top-Level Directives on the German Armed Forces 1942 – 1945, p. 56–57

разпростират на цялата територия на бивша Сърбия³² и изискват съответното адекватно противодействие от германска страна.

В секретна информация от 5 януари 1943 г. на Върховното командване на въоръжените сили на Германия относно посещението на българския военен министър в Главната квартира се казва, че правото на командване на армията е на „Командващия генерал на въоръжените сили „Югоизток“ и когато е нужно отправя искания до българското главно командване чрез военния аташе в София за мерките, които са считани за необходими за българската зона. Българското главно командване ще издава необходимите заповеди“.³³

Опасността от съюзнически десант на Балканите е един от факторите, с който Хитлер обосновава своята антиеврейска политика в региона. Така например в писмо от август 1943 г. от началника на група Инланд до СС обергрупенфюрер и генерал на полицията Калтенбрунер за увеличаване натиска върху българското правителство при окончателното решаване на еврейския въпрос се казва: „Централната служба на сигурността на Райха е внушила на няколко пъти на Министерството на външните работи да увеличи натиска върху българското правителство относно еврейския въпрос, за да добием едно решение колкото е възможно по-бързо, в смисъл на евакуация на тези евреи към териториите на изток, ...тъй като еврейството на Балканите става една опасност, все по-изтъкната за германските войски, които са настанени там, в случай на неприятелско дебаркиране в тази област“.³⁴ При това положение юрисдикцията на България над „новите земи“ е само номинална, а самите български военизирани части се намират под германско тактическо ръководство. Това е преломният момент, който решава съдбата на македонските евреи.

За първи път официално на 15 октомври 1942 г. германското външно министерство възлага на германския пълномощен министър в София Адолф-Хайнц Бекерле да влезе в преговори с българските власти по въпроса за изселването на изток на евреите под негов контрол. Райхът препоръчва създаването на български комисариат по еврейските въпроси.³⁵ Във вербална нота на българското правителство от 12 ноември 1942 г. предложението е прието по принцип и така е създадено Комисарство по еврейските въпроси (КЕВ) като орган към МВР, начело с Александър Белев. Създаването на КЕВ и назначаването на негов главен комисар става под прякото германско внушение и натиск и копира аналогични структури, съществуващи във всички контролирани от Германия държави. Като нацистки поддръжник, Белев още в края на 1941 г. заминава за Германия, където изучава антиеврейските нюрнбергски закони. По време на престоя си там до 14 февруари 1942 г. Белев поддържа тесни контакти с лица от Гестапо и СС.³⁶

Престоят на Александър Белев в Германия съвпада с провеждането на „Конференцията Ванзее“, която се състои на 20 януари 1942 г. в предградие на Берлин. На нея Главното имперско управление за сигурността възприема идеята за „крайното

---

³² След събитията от април 1941 г. водачът на македонските комунисти Методи Шаторов „присъединява партията към БРП(к) с мотива „една държава – една партия“ (Историја на македонскиот народ, с. 307). За тези му действия той е осъден от Й.Б. Тито на смърт и Югославската комунистическа партия отново поема контрола над съпротивата във Вардарска Македония.

³³ Пак там, р. 78

³⁴ ЦДА. Документът и неговият превод са качени и на сайта <http://holocaustteaching.eu/>, имащ за цел преподаване на Холокоста и подпомагане на новите поколения да се научат как да живеят заедно.

³⁵ Попова, Камелия, Спасяването на българските евреи; В: Ние, бр. 4, София 1998

³⁶ Бар-Зоар, Михаел, Извън хватката на Хитлер. Героичното спасяване на българските евреи. София 2011, с. 63

решение” на еврейския проблем в Европа. За целта нацистите изработват списък на евреите за всяка съюзническа страна поотделно. В същото време в земите, които са окупирани от германския вермахт, съдбата на евреите се решава едностранно от Берлин. Поради тази причина за България са записани само 48 000 души. Това е броят на евреите в границите на България до 1941 г., т.е. без „новите земи”. В тях евреите са гръцки и сръбски поданици, т.е. граждани на държави, окупирани от Германия, поради което тя ги разглежда като свои военнопленници и сама решава тяхната съдба.

На 2 февруари 1943 г. в София се състои първата среща на Александър Белев с представителя на германското посолство в София Теодор Данекер. На 4 февруари 1943 г. Белев пише доклад до министъра на вътрешните работи Габровски, в който съобщава, че „Данекер се представи като упълномощен от германските власти да уговори изселването на евреите от Македония и Беломорието... Райхът е готов да приеме еврейското население от Македония и Беломорието, както и нежелателните евреи от старите предели... Изселващите се евреи трябва да бъдат предадени (на германците, б.а.) в предварително определени гари. Събирането на евреите в концентрационни лагери и довеждането им до съответните гари е в тежест на Комисарството... Разписанието на специалните влакове, които ще дойдат от Райха, ще се уговори направо между германските и българските железници”.

От доклада на Белев е видно, че хитлеристка Германия иска от България евреите от „новите земи” да бъдат съсредоточени от КЕВ в предварително уговорени български гари, където те ще бъдат предадени на германските власти и с германски транспорти ще бъдат извозени на изток.

На 22 февруари 1943 г. комисарят на КЕВ Александър Белев и Теодор Данекер като представител на германското посолство подписват известното „Споразумение по изселването най-първо на 20 000 евреи от новите български земи Тракия и Македония в германските източни области“. За подписването на документа Данекер получава специални инструкции по телефона от Берлин лично от Адолф Айхман.³⁷

От гледна точка на организирането на самата депортация, важни са следните елементи в договора: „След потвърждение чрез Министерския съвет, в новите български земи Тракия и Македония ще се готвят 20.000 евреи – без разлика на възрастта и пола – за изселване... За всеки транспорт ще се приготви един списък на лицата влизаци в транспорта, ... в три екземпляра. Два екземпляра се предават на германския придружаващ транспорта, а един на германския пълномощник в София... Въпроса за охраната на транспортите ще се реши още. Евентуално една германска охранителна команда ще приеме транспортите вече на изходната гара”.

Съгласно споразумението, изселването на евреите е възможно само след потвърждаване от страна на Министерския съвет. Действията на Александър Белев обаче не са съобразени с тази част от договореното. Той, въпреки липсата на решение на Министерски съвет, на следващия ден след подписването на споразумението, на 23 февруари 1943 г., заедно с други служители на КЕВ предприемат пътуване из „новите земи”, по време на което нареждат на регионалните представители на КЕВ да организират депортирането на местните евреи.³⁸ С подписаното от Белев споразумение и

³⁷ Видеозапис от заседание № 97 (14.07.1961) от процеса срещу Айхман. Копие в автора.

³⁸ Поведението на Ал. Белев през този период трябва да бъде изследвано задълбочено. От редица документи може да се направи извода, че Белев на няколко пъти подвежда както българското правителство, така и германската легация в София, чрез лансирането на неверни твърдения относно готовността за депортация.

организираната депортация той поставя българското правителство пред свършен факт. Чрез тези си действия Белев подпомага германския натиск, в резултат на което на 2 март 1943 г. е прието Постановление № 127 на МС за изселване „до 20 000 евреи“ от „новоосвободените земи“. В него е посочено, че това става „в споразумение с германските власти“.³⁹

Акцията по вдигането на евреите от Вардарска Македония от техните домове и събирането им в транзитния лагер в Скопие започва през нощта на 10-ти срещу 11-ти март. След дадените от Белев инструкции, български полицаи събират евреите и ги транспортират до сградата на тютюневия монопол в Скопие.

Въпросът за германско участие в този първи етап не е добре проучен. Съществуват сведения например за гр. Щип, според които българска полиция извършва блокада на еврейската махала, а самото вдигане на евреите от домовете им е извършено от германски войници. Запазени са фотографии, на които освен български полицаи се виждат и германски войници. Македоно-югославските комунистически извори от онзи период говорят за германското участие в тези събития. Така напр. във вестника на Щипската комунистическа партийна организация „Народен глас“, бр.1 от май 1943 г. пише: „Един ден още рано сутринта блокираха целия град (Щип, б.а.), заудряха по еврейските къщи побеснелите гестаповци и проклетите български агенти и жандармеристи... Кървавите германски фашисти и техните български слуги събраха евреите, с които от векове си живеем“.⁴⁰

Непосредствено преди акцията по вдигане на евреите от домовете им, на 7 март 1943 г. германското военно присъствие в Скопие е засилено с изпращането на 200 елитни германски войници, прехвърлени от фронта при Сталинград. Особеното в случая е, че те са участвали в превземането на Скопие през април 1941 г. и много добре са познавали обектите от военно значение в града.⁴¹ С този акт германските военни власти демонстрират, че те са истинският суверен в областта.

Според македонски извори, на 11 март 1943 г. в транзитния лагер Монопол в Скопие са събрани евреите от Вардарска Македония както следва: от Скопие – 3313 души, от Битоля – 3351, от Щип – 551 или общо 7215 души. На 13 март 1943 г. този брой се увеличава с още 25 души или общо 7240. След 22 март 1943 г. в лагера са доведени още 75 души или общият брой на задържаните македонски евреи в лагера Монопол е 7315 души.

По заповед на българските власти, от лагера са освободени 67 лекари и аптекари заедно със семействата им, 74 души испански поданици, 19 албански поданици и 5 души италиански поданици, или общият брой на освободените от българските власти е 165 души. Германският консул в Скопие съобщава, че освобождаването на групата на лекарите и аптекарите е направено от българската администрация с мотива, че тези „евреи ще бъдат изпратени в северомакедонските градове Куманово, Враня, Сурдулица и други, където се чувства остра нужда от лекари“.⁴²

По време на престоя в транзитния лагер, 4 души умират, а 2 успяват да избягат.⁴³

³⁹ Постановление № 127 на МС не е публикувано в „Държавен вестник“. Тук цитатът е по Бар-Зоар, М., Извън хватката..., с. 83–84

⁴⁰ Народен глас, Щип, бр. 1, май 1943

⁴¹ В. „Целокупна България“, Скопие, 8 март 1943 г.

⁴² Р.А.АА, Bestand: Inland II g, Bd.183, Bl. 486309–486312. Фотокопие, машинопис, превод от немски език. Публикувано по: Витка Тошкова и съст. България – своенравния съюзник на Третия райх. Сборник документи. София 1992., с. 120

⁴³ Матковски, А., Трагедията на..., с. 82 – 85

Охраната на транзитния лагер е смесена българо-германска. В своите показания пред Федералната комисия на Македония лекарят на лагера Ховсеп Агоп Бояджин заявява, че „лагерът беше пълен с агенти, германски и български стражари”.⁴⁴

Съгласно данните от сайта на Яд вашем, на 21 март в Скопие пристигат, за да проконтролират лично организираната от тях депортация, комисарят по еврейските въпроси Александър Белев, германският посланик в София Бекерле и хауптштурмфюрерът от СС Теодор Данекер.⁴⁵ От Монопола, македонските евреи са транспортирани с три германски влакови композиции на 22, 25 и 29 март 1943 г. за концлагера Треблинка в окупираната от германците Полша, където са унищожени.

В първия депортационен влак на 22 март 1943 г. са натоварени 2338 души. Ал. Матковски твърди, че на „гара Лапово чакало едно отделение от 35 германски войника, начело с командира на щпиц-полицията Рот”.⁴⁶ Влакът пристигнал в Треблинка на 28 март 1943 г.⁴⁷ От наличната документация е видно, че още първата депортация е извършена от германските власти, като те поемат евреите на гара Скопие. За тази депортация на сайта на Яд Вашем се твърди, че българското участие се изразява в присъствието на 120 български полицаи. В същото време Александар Матковски твърди, че „за първия транспорт Министерството за вътрешни работи на България определило един офицер и 20 български войника”.⁴⁸ Според спомените на спасилият се от Монопола Алберт Сарфати е видно, че първата влакова композиция още в Скопие е охранявана от „20 германци, начело с един офицер”.⁴⁹

В доклада на Александър Белев от 23 март 1943 г. за първата депортация на евреите от Македония наистина е записано, че български полицаи придружават първия влак до гара Лапово: „На 22 март замина първия влак с 40 вагона за Германия с 2334 души. Влакът се придружава от лекар еврейин, който не е бил граждански мобилизиран. Придружава се от български полицаи, като навярно в Лапово (по средата на пътя между Ниш и Белград, б.а.) ще бъде поет от немски полицаи. Формално обаче предаването на немските власти се извърши на гара Скопие на полицейската група, която придружава влака”. Остава загадка защо българските полицаи са пътували до гара Лапово, но при всички случаи и при първия влак контролът върху депортираните е в ръцете на германските власти.

За втората депортация на 2402 евреи, състояла се на 25 март, данните на Яд вашем сочат, че „в Скопие два дни по-рано пристига специална германска военна единица, командвана от сержант Бухнер, за да организира и охранява транспортирането”. Тази информация не е точна, защото сержант Бухнер командва охраната на третия транспорт. Според А. Матковски, „в самата сграда на Монопола беше извършено приемо-предаването на транспорта. Транспортът бе приет от водача на щпиц-полицията Хандрик, който по заповед на Данекер от София тръгнал от Нишка баня с едно отделение от 35 германски войници и пристигнал в Скопие на 23 март”.⁵⁰

Информацията на Яд вашем за третата последна депортация на 2404 евреи, осъществена на 29 март 1943 г. сочи, че „транспортирането също е било организирано и

---

⁴⁴ Пак там, с. 79

⁴⁵ <http://www1.yadvashem.org/yv/en/exhibitions/communities/monastir/liquidation.asp>

⁴⁶ Пак там, с. 87

⁴⁷ според други източници, влакът е пристигнал на 29 март 1943 г. (Holocaust Education & Archive Research Team, <http://www.holocaustresearchproject.org/nazioccupation/bulgarianjews.html>)

⁴⁸ Матковски, А., Трагедията..., с. 86

⁴⁹ Пак там, с. 89

⁵⁰ Пак там, с. 90

охранявано от германски полицаи”. А. Матковски цитира обаче германски сведения, които дават допълнителна яснота: „И за третия транспорт най-точни сведения са оставили германците. По заповед на Данекер от София, първото отделение от 30 германски войници, полицейска стражарска част от Нишка баня, начело с водача на шпиц-полицията Бухнер, тръгна за Скопие, където пристигнала около 23 ч. На 29 март 1943 г., около 6 часа сутринта в тамошния тютюнев склад започнало товаренето на 2040 евреи в товарни вагони”.⁵¹

Запазен е отчета на германския офицер, който отговаря за охраната на третия транспорт от Скопие. В него той описва пътуването по следния начин:

„Работен доклад, 12 април 1943 г.

Тема: охрана на еврейските транспорти

Въз основа на телефонна заповед на хауптштурмфюрер от СС Данекер, влакът тръгна от Скопие на 23 март 1943 г., в 12 часа, охраняван от полицейския конвой на взвод № 1, който се състои от тридесет души под командата на полицейски сержант Бухнер.

Влакът пристигна в 23:00 часа. На 29 март, в 06:00 часа, започна товаренето на 2404 евреи в товарни вагони в бившите тютюневи складове. Товаренето завърши в 12:00 часа, а в 12:30 влакът потегли.

Влакът преминава през албанска територия. Крайното местоназначение, лагерът Треблинка, бе достигнато на 5 април 1943 г., в 07:00 часа, по линията Честохова, Поиткрров, Варшава. Влакът бе разтоварен същия ден в часовете между 09:00 и 11:00.

Инциденти:

Пет евреи починаха по пътя. В нощта на 30 март – една възрастна жена на седемдесет години; в нощта на 31 март – един възрастен мъж на осемдесет и пет години; на 3 април – една възрастна жена на деветдесет и четири години и едно шест-месечно бебе. На 4 април умря възрастна жена на деветдесет и девет години.

Списъчен състав на транспорта: Приети 2404 души

Загуби по пътя 5 души

Общо доставени в Треблинка 2399 души

Подпис: Карл, лейтенант от военната полиция и ротен командир”.⁵²

Както се вижда от документите, и при трите депортации контролът е от страна на германските власти. Инициативата и водещата роля на Хитлеристка Германия в тези събития се потвърждава и от германския посланик в България Адолф-Хайнц Бекерле, който през 1945 г. е арестуван от Червената армия и изпратен в СССР, където е подложен на разпити в московския затвор Лубянка. Там на 23 март 1945 г. Бекерле дава следните интересни показания за депортирането на македонските и беломорските евреи: „По нареждане на Химлер, което аз получих по телеграфа, аз, съвместно с упълномощения от германското правителство по еврейските въпроси – Данекер, чрез министър Габровски, постигнах изселването на евреите от Македония и Тракия (14 000 – 15 000 души), които

⁵¹ Пак там, с. 92

⁵² <http://www.holocaustresearchproject.org/nazioccupation/bulgarianjews.html>

съгласно моето искане бяха транспортирани в Полша“.⁵³ Тези признания са изключително важни, защото те конкретно посочват чия е инициативата за депортирането на македонските и тракийските евреи и от кого е реализирана.

Едно от основните обвинения към българската държава в тези събития е, че тя „е съучастник в геноцид...(тя) е съучаствала в това престъпление, като е доставила на нацистките власти повече от 11 000 евреи от окупираните територии, знаейки, че ще бъдат унищожени в лагерите на смъртта“. С основание трябва да се разгледат въпросите дали българските власти са знаели за цялостния хитлеристки план и дали безропотно са изпълнявали нарежданията на Хитлер?

В своя доклад до министъра на вътрешните работи Габровски от 4 април 1943 г. главният комисар на КЕВ Ал. Белев заявява, че „изселването трябва да се държи в тайна“ и че „надзора и ръководството на изселването (до предаването на евреите на германските власти, б.а.) трябва да принадлежи на комисарството“ (т. 5 и т. 7 от доклада). Това е основната причина абсолютното мнозинство от представителите на българската администрация във Вардарска Македония да не са запознати с предстоящата депортация. Така напр. в излизания в Скопие вестник „Целокупна България“, официоз на българската администрация, през целия период от 9 до 29 март 1943 г. няма нито един ред, посветен на депортирането на македонските евреи. Тъй като вестникът отразява и най-малките прояви от обществения живот във Вардарска Македония, с основание може да се направи изводът, че по-голямата част от администрацията е държана в невидение по отношение на провежданата депортация.

Изключително интересна информация за отношението на българската администрация към депортацията ни дава доклада на Ал. Белев от 23 март 1943 г. В т. ж. той е записал, че „представителят на комисарството Драганов е проявил липса на такт по отношение на местните власти и е влязъл в конфликт с повечето от тях, което се е отразило върху работите на лагера (Монопола, б.м.)“. От доклада е видно, че по-голямата част от местната българска администрация не одобрява дейността на представителя на КЕВ.

Още по-ценни в тази насока са показанията на спасилия се от Холокоста Пепо Моше Алалуф, секретар на еврейската община в Скопие. Той казва, че „на 8 март 1943 г. в моята канцелария дойде Желязков⁵⁴, тогава секретар на градска община и ми каза, че аз и председателят на еврейската вероизповедна община в Скопие Аджисто Ароести ще бъдем арестувани, защото сме научили, че ще бъдем събрани в лагер... Тогава Желязков ми каза: „Бягайте, защото тези дни всички евреи ще бъдат събрани в лагер“. Същата вечер ние съобщихме това на някои наши приятели, а ние побегнахме към Албания“.⁵⁵

Ценно свидетелство е и протокол № 4 от заседанието на Светия Синод на БПЦ от 2 април 1943 г., където са записани думите Търновският митрополит Софроний, управляващ и Скопско-Велешката епархия на Българската православна църква: „В Скопие, където бях по това време, бяха арестувани всички евреи, мъже, жени, деца, болни. Всички бяха събрани в един голям тютюнев склад. Държаха ги известно време под строг арест и впоследствие ги откараха в Полша... Създаде се голямо вълнение у народа поради тия действия. Настроението на българския народ е в защита на еврейското малцинство. Св.

---

⁵³ *Тайни дипломати Третъего рейха: Германские дипломаты, руководители зарубежных военных миссий, военные и полицейские атташе в советском плену. Документы из следственных дел. 1944–1955, Москва 2011, с. 50*

⁵⁴ Става въпрос за Йордан Желязков от Плевен

⁵⁵ Матковски, А., Трагедията..., с. 65

Синод с всичката отеческа загриженост се е застъпвал досега и писал вече няколко изложения. Да пишем пак... Да се застъпим Правителството да не допуска по никоя начин да бъдат изселвани в чужда държава български поданици”.⁵⁶

Дейците на ВМРО и едни от създателите на Българските национални акционни комитети в Македония през 1941 г., Димитър Чкатров и Димитър Гюзелев⁵⁷, предприемат постъпки за освобождаването на задържаня в Скопие евреин Илеш Шпиц, треньор на Футболния клуб „Македония”.⁵⁸ Благодарение на тяхната намеса Илеш Шпиц е свален от влака за Треблинка при Сурдулица.

Действията както на българската администрация, в това число и на представителите на БПЦ, така и на местната общественост, показват, че във Вардарска Македония също е налице гражданско общество, което се опитва да помогне на евреите. За съжаление тези усилия не дават резултат, защото връзките между гражданското общество във Вардарска Македония и централната власт в София са твърде крехки, а по време на депортацията са практически прекъснати. Само два дни след заминаването на последния депортационен влак, в Скопие на 1 и 2 май 1943 г. се провежда събрание на изтъкнати дейци на ВМРО. На него се отправят остри критики към властта в София, че при провеждането на политиката си във Вардарска Македония не се опира на някогашните български революционери, а все по-често ползва услугите на лица, компрометирани се по времето на сръбския режим. В запазеният протокол от това събрание, Д. Гюзелев казва: „Днес, по отношение на правителството, ние сме скъсали всички отношения и връзки, а изглежда и то не ги иска вече... Такова скъсване беше дошло още през зимата, но другарите, които бяха избрани в комитета за бързи решения, тогава се събраха и решиха да направим още един опит за приближаване, който опит се направи от Чкатров, но също излезе безуспешен. Оттогава нямаме контакт... с властта”.⁵⁹ Без съмнение разривът централна власт – гражданско общество във Вардарска Македония е едно от обстоятелствата, което пречи на усилията да бъде предотвратена депортацията на еврейското население, както това се случва в „старите предели”. Това е другата съществена разлика между „новите земи” и „старите предели”. В „старите предели” е налице интензивен диалог между гражданското общество и държавната власт. Като последица от този диалог държавната власт прави в рамките на своите компетенции и правомощия това, което желае гражданското общество, а именно отмяна на депортацията.⁶⁰

---

⁵⁶ Пак там, с. 84–85

⁵⁷ Димитър Чкатров (1902, Прилеп – 1945, Скопие). Като деец на Македонската младежка тайна революционна организация, през 1927 г. е осъден на 10 години, които излежава в затворите на кралска Югославия. Подпомага българската власт в Македония през периода 1941 – 1944 г. През 1944 г. Чкатров е изправен пред съд от новата югославска власт заради своите българските убеждения и е убит през 1945 г.

Димитър Гюзелев (1902, Дойран – 1945, Скопие). Философ и деец на Македонската младежка тайна революционна организация. Осъден през 1927 г. на 20 години строг тъмничен затвор, от които излежава 5. Подпомага българската власт в Македония през 1941 – 1944 г. Осъден на смърт от новата югославска власт и убит през 1945 г.

⁵⁸ Дневник, Скопје, 18.04.2008

⁵⁹ Българското управление във Вардарска Македония (1941 – 1944), Документален сборник, София 2011, с. 313

⁶⁰ В последната част от доклада си от 23 март 1943 г. Ал. Белев пише: „Вдигането от старите предели беше отменено. В някои места местни органи са избързали с вдигането с 24 часа, като са вдигнали евреите на 9 вместо на 10 преди да получат нареждането да спрат мерките по изселването”. Тази част от доклада на Белев е изключително важна, защото потвърждава, че именно държавната власт нарежда да се отмени планираната депортация.

Германското искане за депортацията на евреите югославски поданици е свързано с официалното твърдение на Берлин, че ще бъдат използвани като работна сила за подпомагане на германската икономика и военната промишленост. Депортацията на македонските евреи става достояние на международната общност веднага след потеглянето на първия депортационен влак от Скопие на 22 март 1943 г. Така напр. два дни по-късно в „Ню Йорк Таймс”, на 24 март, пише: „Съгласно съществуващите планове, около половината от депортираните (10 000 б.м.) български евреи ще започнат работа в селското стопанство на Голяма Германия, на една четвърт като полуквалифицирани работници ще им бъде позволено да се откупят чрез „доброволна работа” във военната индустрия в най-много бомбардирания Рур. Останалата една четвърт ще бъде транспортирана до Генералната губерния [окупиранията от германците Полша] за „работа, директно свързана с войната”.⁶¹

Въпреки оповестяването на информацията за депортацията на македонските евреи още през март 1943 г. в съюзническите медии, до този момент не е ясно защо нито емигрантското югославско правителство в Лондон начело с ген. Д. Симович и крал Петър II, нито югославското колаборационистко правителство на националното спасение на Милан Недич в Белград не протестира, въпреки че депортираните евреи са югославски поданици, а депортационните влакове минават през югославска територия.

Косвена информация за отношението на българската гражданска администрация към македонски евреи може да бъде извлечена от снабдяването с храни на депортираните, независимо че те не са български поданици. Данните сочат, че на депортираните е позволено да носят със себе си и парични средства, въпреки официалното противопоставяне на Райха по този въпрос. Това е още една отличителна особеност между македонските евреи и останалите депортирани евреи в Европа.

През 1967 г. Главният прокурор на Върховния областен съд във Франкфурт на Майн обвинява за депортацията и убийството на македонските и беломорските евреи бившият германски посланик в България Адолф-Хайнц Бекерле и бившият легационен съветник Франц-Гехард фон Хан. По време на съдебният процес са изслушани свидетелските показания на оцелели концлагеристи от Треблинка.⁶² Свидетелят Абрахам Голдфарб заявява, че „от есесовците ние разбрахме, те ни казаха, че това са транспорти от Македония. Освен това ние получихме още същия ден, в който евреите от Македония бяха изпратени в газовите камери, цигари, които бяха напечатани с букви на кирилица... Това в никакъв случай не бяха хора, които идваха от лагери; те бяха силни и добре охранени”. Друг свидетел, Зломо Хелеман, съобщава, че „дойдоха два или три транспорта от България. Тези хора изглеждаха съвсем другояче от онези, които идваха в лагера от Полша. Те бяха добре охранени, пълни, големи”. Свидетелят Арме Курлик си спомня, че „в този транспорт (от Македония, б.м.) хората носеха цигари в кутии, които бяха написани с кирилски букви. На тези кутии беше написано „Македония” и немците знаеха, че това е хубав тютюн. Те си присвоиха много цигари, ние също получихме от тях. Освен това тези хора бяха донесли със себе си големи кутии рибни консерви. Тези консервни кутии бяха написани със същите букви. Освен това те носеха много пушено месо. Спомням си, че хората от тези транспорти... изглеждаха добре, бяха леко тъмнокожи, бяха също добре облечени, не като евреите от Полша. Те изглеждаха много здрави, не като евреите от

⁶¹ The New York Times, March 24, 1943

⁶² Към този съдебен процес интерес проявява и бившата Държавна сигурност. Тук използвам превода на документите, извършен от ДС и технически обработени от Иван Генев.

Полша по онова време... Това се е връзло в паметта ми, защото тогава получихме цигари и ядене”. Свидетелят Абрахам Миндвасер си спомня: „Тези транспорти донесоха със себе си пари, златни монети и други монети, които бяха надписани с букви на кирилица... Зная, че имаше също твърдо сирене, което наричаха „кашкавал”. Това беше българско сирене” и т.н.

През декември 1944 г. и януари 1945 г. една част от представителите на българската администрация, които са местни лица и не се изтеглят в България, дават показания за събитията във Вардарска Македония през периода април 1941 г. – ноември 1944 г. Въпреки налаганата политическа линия от страна на новите югославски власти да се обвинява България, в показанията на Григор Хаджикимов, Димитър Гюзелев и Спиро Китинчев няма никакви данни за отношение на българската администрация към депортирането на македонските евреи. Единствено в показанията на кмета на Скопие Спиро Китинчев се съдържа следната кратка информация: „По време на вдигането на евреите от Скопие, помощник-кмета Иван Захариев от главното комисарство по еврейските въпроси, свързани с евреите и техните имоти, се занимаваше той. За тази негова дейност той беше директно отговорен пред главния комисар в София”.⁶³

С оглед на тези факти, трябва да приемем като справедлива констатацията на Седми състав на т.н. Народен съд, пред който са изправени виновниците за антиеврейските погроми начело с комисаря Александър Белев. След едномесечни заседания, в присъдата си от 1945 г. е констатирано, че „акцията по изселването (на евреите от новите земи, б.м.) е по скоро немска, отколкото българска акция”.

Тази констатация предхожда с петнадесет години установяването фактите по време на съдебния процес срещу Адолф Айхман⁶⁴ в Израел през 1961 г. Обвиняемият признава, че „Италия и България саботираха немските заповеди и играеха сложна игра, чрез измама и хитрост, спасявайки евреите в своите страни, демонстрирайки при това чудеса от истинска смелост... Германците бяха под влиянието на разбирането, че цар Борис е основно отговорен за запазването в безопасност на евреите в България и е достатъчно сигурно, че германските разузнавателни агенти са го убили”. Айхман заявява, че „е съмнително дали българите са знаели какво всъщност означава „преселване на изток””.⁶⁵

След обявяването на независимостта⁶⁶ на БЮР Македония през 1991 г. започна процес на изопачаване на историческата истина, изразяващ се в премълчаване ролята на хитлеристка Германия в тези събития и в прехвърлянето на отговорността за смъртта на македонските евреи на България. Така напр. през 2004 г. бе подменена възпоменателната плоча пред Монопола в Скопие, на която пишеше, че „в тази сграда герmano-българските фашистки окупатори от 11 до 20 март 1943 г. затвориха над 7200 евреи от гр. Скопие, мъчейки ги жестоко. Повече от 7000 души от тях бяха убити в германските концлагери”. С

---

⁶³ Показания на Спиро Китинчев пред ОЗНА, Скопие, 09.04.1945, в: Българското управление във Вардарска Македония (1941 – 1944), Документален сборник, София 2011, с. 435

⁶⁴ Адолф Айхман, нацистки офицер, началник на отдел по еврейския въпрос в Гестапо, един от главните организатори на Холокоста в окупираните от Германия части. След Втората световна война се укрива, но през 1960 г. израелското разузнаване Мосад го открива в Аржентина и изпраща специален отряд, който го залавя и прехвърля тайно в Израел, където през 1961 г. е съден за престъпления срещу човечеството.

⁶⁵ Arendt, H., *Eichmann In Jerusalem, A Report On The Banality Of Evil*, New York 1964., p. 181 – 194

⁶⁶ Независимостта на БЮР Македония е обявена след провеждането на референдум, при който гражданите на Македония отговорят на неясния въпрос: “Вие подкрепяте ли независима и суверенна държава Македония с право за влизане в бъдещ съюз на суверенни държави на Югославия?”

подобни действия бе направен опит да се подмени историята на Холокоста и да се прикрие ролята на Хитлер.

През 2011 г. при откриването на Музея на Холокоста в Скопие бе направена поредната фалшификация. Пред обществеността бе лансирано твърдението, че македонските евреи са депортирани не с германски, а с български влакове. Като основен експонат в музея бе поставен вагон с надпис „БДЖ” във вид на стилизирано крило. За този вагон се твърди, че е автентичен и с него е извършвана депортацията към лагерите на смъртта. Явно в Скопие не знаят, че въпросният стандарт на изписване на БДЖ със стилизирано крило е създаден през 1964 г. от Димитър Деянов и е утвърден в официалния бюлетин на министерство на транспорта и съобщенията.⁶⁷ През 1943 г. този стандарт на изписване на БДЖ не е съществувал. Фалшификацията с товарния вагон с надпис БДЖ нагледно показва как в БЮР Македония се преиначава историческата истина за нуждите на антибългарската пропаганда. В случая с депортацията на македонските евреи обаче това фалшифициране е съчетано с премълчаване ролята на Хитлер и е в услуга на силите, които отричат Холокоста и работят за реабилитирането на националсоциализма.

---

⁶⁷ Бюлетин на Министерство на транспорта и съобщенията, бр. 20, София 1964 г.